

Toelichting bij Genesis 22.

De sage / het verhaal van het bijna-offer van Isaac is een stap in een ontwikkeling, een langzame ontwikkeling naar een vreedzame samenleving zonder offers; de Bijbel is daarvan de neerslag. In de Bijbel groeit het inzicht: de voortschrijdende openbaring.

In de schriftlezing uit Genesis 22 over het bijna-offer van Isaac wordt verteld over deze ontwikkeling.

Abraham is in deze sage aanvankelijk nog de overtuiging toegedaan dat de godheid een mensenoffer, zijn enige zoon Isaac, eist om het geweld af te wenden. Die god is een vreeswekkende god, de god van het sacrale; zijn naam is Elohim. Voor het voltrekken van dat offer worden Abraham en Isaac naar de berg Moria geleid; dat is de plaats waar de Heer ziet. Moria is de plaats van het zien, de plaats waar de ogen opengaan. En daar blijkt Elohim een andere god te zijn; zijn naam is JHWH (Adonai), de God van "Ik zal er zijn". Deze God "Ik zal er zijn" schept geen behagen in offers maar in het doen van gerechtigheid, zoals de profeten Jesaja en Jeremia aan het volk van Israel zullen voorhouden.

In het leven van Jezus, de man uit Nazareth, wordt duidelijk wat de wereld van de mensen moet en kan zijn: een wereld van geweldloosheid, zonder offers.

Voor het op deze wijze lezen en verstaan van de Joods-christelijke geschriften is het werk van de Franse filosoof, antropoloog en literatuuronderzoeker René Girard een belangrijke hulpbron, met zijn ontdekking en theorie van het zondebokmechanisme.

Het Offer van Isaac in Genesis 22,1-14

1. Vanaf mijn vroegste jeugd staat op mijn netvlies het beeld van Abraham en Isaac, op pad met de ezel bepakkt met hout, en het beeld van Isaac gebonden op die stapel hout en Abraham dreigend met een groot mes. Tussen veel andere dingen die ik niet begreep was dit een groot raadsel. Hoe kon dit? God die Abraham opdroeg om zijn zoon te gaan offeren. In de katholieke exegese van mijn jeugd werd de bijbel gelezen als bijbelse geschiedenis; het ging over letterlijk zo gebeurde feiten en daaraan werden vrome en vermanende beschouwingen verbonden. Ik wil dit verhaal / deze sage over Abraham en Isaac daar boven uit tillen en knoop daarvoor graag aan bij de ontwikkeling van mijn eigen inzicht. Een belangrijk onderdeel van mijn groeiend inzicht is het feit dat de Bijbel zelf de neerslag is van een langzame ontwikkeling van inzicht in de relatie van God en de mensenwereld (eigenlijk andersom: de relatie van de mensenwereld en God). In de schriftlezing van vandaag uit Genesis blijkt deze ontwikkeling: Abraham is hier aanvankelijk nog de overtuiging toegedaan, zoals vanouds, dat de godheid een mensenoffer vraagt om het geweld af te wenden. Die god is zelf de vreeswekkende god van het geweld; zijn naam is Elohim. Maar dan wordt vervolgens verteld dat Abraham en Isaac geleid worden naar de berg Moria, dat is de plaats waar de Heer ziet. Moria is de plaats van het zien, de plaats waar de ogen open gaan. En daar blijkt Elohim, de vreeswekkende god, veranderd te zijn in een andere god. De naam van die God is JHWH (Adonai), de God "Ik zal er zijn". Deze God "Ik zal er zijn" vindt geen behagen in offers maar in het doen van gerechtigheid, zoals de profeten Jesaja en Jeremia zullen voorhouden aan het volk van Israel.

2. De god Elohim tegenover de God van “Ik zal er zijn”. Het gaat in dit verhaal niet over zo maar een beproeving van Abraham. Het gaat over twee tegengestelde godsbeelden, twee tegengestelde leefwerelden van mensen. De ene, de eerste is de god en de wereld van het sacrale, het onheilspellende, en het andere is de god en de wereld van de nabijheid. De ene is de wereld van het geweld en offers, de andere is de wereld van geweldloosheid en gerechtigheid. In de Bijbel gaat het over de ontwikkeling van de ene wereld naar de andere; dat is de groei naar verlossing en ook de groei in de openbaring daarvan. Dat brengt mij tot een leerhuisvraag. (Wij, hier bijeen voor de viering van eucharistie, zijn toch immers ook bijeen als leerhuis.) Als in deze zondagen het brengen van offers centraal staat, dan rijzen vanzelf de vragen: waar komt het offer vandaan? Wat is het offer? Waartoe dient het offer? Ik ga daarvoor te rade bij René Girard, Franse filosoof, antropoloog en literatuuronderzoeker, en zo ook onderzoeker van De Bijbelse Geschriften.

Voor de verklaring van het offer moeten we terug naar onze wortels in het verleden. Onze wortels liggen niet in het paradijs. Wij stammen niet uit het paradijs; wij kunnen alleen ernaar verlangen; het is ons perspectief in de toekomst. In de oude samenleving heerste het geweld en het ergste wat er kon gebeuren was het onderlinge geweld, het gevecht van allen tegen allen. Dit vreesde men meer dan geweld van buiten of een epidemie of een natuurramp. Het onderling geweld kon de ondergang van de hele gemeenschap betekenen. Ooit was het gebeurd dat in het gevecht van allen tegen allen er ineens iets gebeurde waardoor de aandacht viel op één persoon en iedereen hem te lijf ging omdat hij plotseling als de schuldige van alles gezien werd. Toen was het dus niet meer allen tegen allen, maar allen tegen één. Die ene werd uitgeschakeld of gelyncht of uitgedreven. Dat betekende dat het onderling wederzijds geweld werd opgelost door het eensgezind geweld tegen één. Dus geweld opgelost met geweld. En toen dat gebeurd was, was de vrede met elkaar (tijdelijk) hersteld. Dit is wat wij de zondebok en het zondebokmechanisme noemen. Iemand wordt geslachtofferd ter wille van de gemeenschap.

Maar hebben we het dan nog wel en alleen over het verleden? Of reiken onze wortels vanuit het verleden nog tot hier en nu? Heerst in onze samenleving geen geweld meer? Hebben wij inmiddels misschien gewiekster vormen van geweld uitgevonden? Maken wij geen zondebokken en slachtoffers meer? Dat is een gewetensvraag. Een vraag met moeilijke antwoorden. Een vraag die ook verborgen zat in de verkiezingen die we kort geleden beleefd hebben. Met die uiting van democratie bedoelen we te werken aan een wereld van gerechtigheid en geweldloosheid. Dan is het terecht dat wij ons afvragen hoe wij omgaan met vreemdelingen en asielzoekers en vluchtelingen? Zondebokken maken doen we als we in plaats van te zoeken naar een oorzaak liever schuldigen aanwijzen. Terecht moeten wij ons ook afvragen of en hoe wij ons bekommeren om de zwakken in onze samenleving. Slachtoffers maken wij als we weerloze mensen laten opdraaien voor onze problemen. En wij pleiten onszelf graag vrij.

3. En toch . . . en toch . . . Wij zongen “Nu nog met halve woorden Dan, eenmaal, wordt wat niet bestaat: wij zullen opengaan en zien en horen, oog in oog, van mens tot mens verstaan.” Wij proberen, hier in De Lier bijeen, de wereld van de nabijheid, de wereld van “Ik zal er zijn” voor elkaar zichtbaar en voelbaar te maken. Wij zijn naar de berg Moria geleid, om te leren zien. En iemand is ons daarin voorgegaan, Jezus, de man uit Nazareth. Als wij straks hem zullen gedenken en hem aanwezig weten in het breken van het brood en het delen van de beker, dan zullen wij niet bezig zijn een plaatsvervangend offer te brengen.

Jezus is wel een zondebok, maar niet schuldig bevonden; hij is onschuldig de dood ingegaagd. Hij is niet het offer dat God zou eisen omwille van de zonden van de mensen; hij heeft het geweld ondergaan, geweldloos, tot het uiterste. En wij herhalen dat ook niet in een misoffer. De Bijbelse God heeft ons geleidelijk van die waanzin bevrijd. De voortschrijdende openbaring heeft ons dit groeiend inzicht gegeven. Dit is wat ik bedoelde toen ik eerder de Bijbel de neerslag noemde van een langzame ontwikkeling van inzicht in de relatie van de mensen en God. Daartoe behoort ook de niet-sacrificiële interpretatie van de evangelietekst. Deze interpretatie is in de christelijke traditie geen gemeengoed. Een belangrijke hulpbron voor deze interpretatie is weer het werk van René Girard.

Het evangelie lezend volgens de niet-sacrificiële interpretatie gaan we zien dat de wereld van de mensen doorregen is van geweld en gewelddadigheid en dat de samenleving functioneert ten koste van onschuldige slachtoffers en dat dit mechanisme in onze maatschappij aan het oog onttrokken en verborgen blijft. Dit verborgen mechanisme waarvan onze cultuur doortrokken is, wordt door Jezus geopenbaard, dat wil zeggen onthuld en aan de kaak gesteld. Dit zijn, volgens de evangelist Mattheus, “de dingen die verborgen waren vanaf de grondvesting van de wereld.” Die dingen worden openbaar gemaakt door Jezus, in de manier waarop hij telkens de lijn vanuit de Joodse geschriften doortrekt en verklaart en tenslotte openbaart op de enige manier die afdoende is, en dat is: het geweld ondergaan tot het uiterste, dat wil zeggen tot de dood. Daardoor verliest het geweld zijn kracht en wordt het overwonnen. Het is duidelijk geworden dat de onderlinge vrede afhangt van het gedrag van alle mensen in de gemeenschap en niet van het elimineren van onschuldige slachtoffers. Geweld mag niet meer met geweld bestreden worden; de tijd van het offer is voorbij. We noemen dit het welbegrepen christendom.

Als wij nu onze viering voortzetten wens ik dat van ons gezegd kan worden, zoals van de eerste gemeente, in de Handelingen van de Apostelen: “Met volharding blijven ze bij het onderricht van de apostelen, de onderlinge gemeenschap, de breking van het brood en de gebeden.”

Zo moge het zijn.

Brugge, De Lier 20 juni 2010